

УДК 343.123.1

В. Д. Пчолкін,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

О. В. Іванцова,

*здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЮЮТЬСЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто питання визначення криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії. Проаналізовано погляди науковців щодо поняття криміналістичної характеристики та встановлено особливості її складових елементів, характерних для злочинів у сфері економічної діяльності.

Ключові слова: криміналістична характеристика, злочин, спосіб посягання, предмет посягання, особа злочинця, сліди злочину, обстановка вчинення злочину.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика злочину як наукова категорія криміналістики має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі економічної спрямованості. Вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які треба встановити у кримінальному провадженні, особливо на

початковому етапі розслідування. У багатьох випадках від уміння слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну сутність кримінальних правопорушень залежить ефективність їх розслідування. Для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні характеристики злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення. Такою інформаційною базою є криміналістична характеристика злочинів, яка являє собою систему відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними й слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття та розслідування злочину. Таким чином, криміналістична характеристика сприяє розробці окремих методик, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів та визначенню напрямку розслідування конкретного злочину. Але розробка практичних рекомендацій, пов'язаних із найбільш ефективним вирішенням важливих завдань досудового розслідування, ускладнюється тією обставиною, що досі немає близькості наукових позицій, які пояснюють структуру й зміст криміналістичної характеристики злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності.

Мета цієї статті полягає у розгляді криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії, аналізі поглядів учених на це питання, а також у визначенні особливостей криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Розробка проблематики криміналістичної характеристики злочинів є одним із важливих напрямів криміналістичних досліджень. Криміналістична характеристика як наукова категорія криміналістики досліджувалась багатьма вченими-криміналістами, серед яких Р. С. Белкін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. [1–4]. Однак, незважаючи на значний внесок науковців у розробку цієї проблематики, вона залишається актуальною й досі.

Для більш повного та об'єктивного визначення сучасного стану розробки проблеми криміналістичної характеристики злочинів слід звернутись до історії її зародження.

Термін «криміналістична характеристика злочинів» виник у науці криміналістики порівняно недавно, однак одразу отримав визнання провідних учених-криміналістів. Він уперше потрапив до наукового обігу в 1967 році завдяки О. Н. Колесніченку, який зазначив, що розробка цієї наукової категорії сприяє вдосконаленню розслідування злочинів [5, с. 14]. У подальшому разом з В. О. Коновалою дослідник запропонував розглядати криміналістичну характеристику як систему інформації про ознаки злочинів цього виду, що мають

криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування [2, с. 16]. Таку дефініцію підтримали й інші науковці, які вважали, що криміналістична характеристика є сукупністю відомостей про такі спільні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття злочинів.

Окремі вчені акцентували увагу на визначенні складових елементів криміналістичної характеристики злочинів. Так, наприклад, М. П. Яблоков зазначає, що типова криміналістична характеристика злочинів є системою наукового опису криміналістично значущих ознак виду, різновиду та групи злочинів, і насамперед тих, що проявляються в особливостях таких її елементів, як спосіб, механізм та обстановка їх вчинення, особистість їх суб'єкта та інші властиві для цього виду злочину елементи з розкриттям кореляційних зв'язків і взаємозалежностей між ними, знання яких у сукупності зі змістовною стороною опису забезпечує успішне розслідування злочинів [4, с. 64].

Р. С. Белкін також вважає, що для визначення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів важливо, щоб вона містила в собі характеристику вихідної інформації, систему даних про способи вчинення та приховування злочину й типові наслідки його застосування, особи ймовірного злочинця та ймовірних мотивів і цілей злочину, особи потерпілого та деяких обставин скоєння злочину (місце, час, обстановка) [1, с. 215–216].

Такої ж думки дотримується і О. М. Васильєв, який пропонує об'єднати в криміналістичну характеристику злочину спосіб вчинення злочину, механізм дій злочинця та виникнення слідів злочину, джерела отримання доказів і визначення кола осіб, серед яких може перебувати злочинець [6, с. 65].

У свою чергу, В. П. Бахін і О. Н. Колесниченко дійшли висновку, що криміналістична характеристика злочинів являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі та механізмі діяння й обставині його вчинення, у даних про особу злочинця та в інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [7, с. 27].

Дискусії, що точилися навколо криміналістичної характеристики, не вщухають і дотепер. З огляду на концепції, запропоновані представниками відомих наукових шкіл криміналістики, сьогодні криміналістичну характеристику злочинів науковці розуміють як: модель типових ознак певного виду (групи) злочинів [8, с. 38]; систему узагальнених даних (відомостей) про типові криміналістично значущі ознаки злочинів [2, с. 7–9]; наукові положення окремої методики розслідування, що є системою відомостей про елементи механізму

злочину [9, с. 22]; наукову категорію, якій описано типові ознаки та властивості події злочину [10, с. 17]; відправний елемент у структурі окремих методик розслідування злочинів [11, с. 93]; ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та закономірностей вчинення конкретного злочину [12, с. 5] тощо.

Виклад основного матеріалу. Наведений аналіз свідчить, що науковці, визначаючи поняття криміналістичної характеристики, роблять акцент на основних ознаках злочину, до яких відносять спосіб вчинення та приховування злочину, сліди злочину і предмет посягання, особу злочинця, місце, обстановку та час вчинення злочину [3, с. 182].

Серед основних елементів криміналістичної характеристики злочину домінуючу позицію займає *спосіб його вчинення*. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовуються на досягнення мети злочину [13, с. 38].

Спосіб вчинення злочину – це складна категорія, в якій відображаються кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, судово-психологічний і абсолютно криміналістичний аспекти. Криміналісти охоплюють поняттям «спосіб» стадії підготовки, вчинення та приховування злочину. Він визнається центральним елементом криміналістичної характеристики злочинів, а тому знання слідчими типових способів учинення певних видів злочинів у сфері економічної діяльності надає можливість своєчасно ухвалити рішення щодо відкриття кримінального провадження та забезпечити якісне розслідування.

Як правило, злочини економічної спрямованості складаються з великої кількості взаємозалежних і взаємообумовлюючих дій. Такі дії можуть слугувати базою для створення резервів для розкрадання, вилучення та реалізації викраденого. Структуру способу вчинення злочинів у сфері економічної діяльності складають наступні елементи: створення неврахованих надлишків, їх вилучення та приховування злочинних дій, збут викрадених цінностей. Більш того, такі злочини найчастіше вчинюються групами осіб, в яких досить чітко розподілено обов'язки на різних ділянках виробництва, а іноді й кількох виробництв. Тому серед способів учинення злочинів у сфері економічної діяльності можна виділити найбільш типові, притаманні саме цій галузі виробництва, що можуть бути поділені за стадіями технологічного циклу. Саме це пояснює складність розслідування вказаних злочинів [14, с. 152].

Типовими способами вчинення злочинів у сфері економічної діяльності є такі: а) заниження кількісних та якісних показників сировини під час її одержання, що сприяє створенню надлишків; б) неофіційне придбання низькосортної сировини з метою використання її в процесі виробництва неврахованої продукції; в) недовкладення

окремих дорогих складових компонентів або заміна їх більш дешевими; г) виготовлення продукції, яка не відповідає нормам Держстандарту, тощо [15, с. 126–127].

Значне місце у системі елементів криміналістичної характеристики посідає поняття *слідів злочину*. У сфері економічної діяльності типові сліди злочинної діяльності мають свою специфіку та становлять сукупність найбільш типових проявів злочинної діяльності, що знаходять відображення у фінансовій діяльності підприємства, у виробництві та збуті продукції. Тому для виявлення слідів злочинів слідчому необхідно знати особливості технології виробництва, специфіку фінансової звітності та бухгалтерського обліку, вид, обсяг та якість сировини, що використовується у виробництві та може слугувати джерелом розкрадання.

Важливе місце в структурі криміналістичної характеристики посідає *предмет посягання*. Він має принципове значення, оскільки корелюється з іншими її елементами. Зокрема, він пов'язаний із певними способами вчинення та приховування злочину та характеризує особу злочинця. Інформація про предмет злочину дозволяє скласти певне уявлення про особу злочинця та його ставлення до процесу виробництва та відстежити злочинні зв'язки у злочинній групі, вказує на можливе коло свідків, які володіють чи можуть володіти необхідною інформацією для кримінального провадження. Під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності предметом посягання, як правило, є майно, що перебуває в правомірному володінні або віданні винного. Найчастіше це кошти та матеріальні цінності (вироби, які випускає підприємство, компоненти сировини та напівфабрикати).

Важливим елементом криміналістичної характеристики є *особа злочинця*. Досліджуючи особу злочинця, всі юридичні науки мають обов'язково враховувати положення кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину. Особа злочинця характеризується специфічними рисами, обумовленими мотивами та спрямованістю його злочинної діяльності.

Г. А. Матусовський вважає, що криміналістична класифікація осіб, які вчиняють економічні злочини, пов'язана зі схожими класифікаціями в науках кримінального права та кримінології, однак не збігається з ними, оскільки має за мету виділити співпадаючі та відмінні ознаки дослідженого контингенту осіб, поділити їх на відповідні типи за характером та особливостями утворюваних ознак (слідів) злочину. Дані про особу злочинця, його особистісні характеристики й методика встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування способу вчинення злочину, виявлення осіб, причетних до нього, та їхньої ролі в цьому злочинному діянні.

Серед суб'єктів учинення злочинів у сфері економічної діяльності виділяють дві основні групи осіб, а саме: а) особи, які безпосередньо

беруть участь в економічній діяльності та її регулюванні; б) особи, що посягають на економічні відносини шляхом порушення правових норм, що встановлюють монополію держави на виготовлення певних предметів (але без участі в економічній діяльності) [16, с. 67].

Специфікою цих злочинів є те, що здебільшого вони характеризуються спеціальним суб'єктом або обмеженим колом можливих суб'єктів, а саме: а) керівники підприємств, установ чи організацій; б) особи, яким було ввірене або у віданні яких перебуває майно; в) засновники підприємств, установ чи організацій; г) службові особи; ґ) фізичні особи та ін. [17, с. 95–96].

Під час розслідування злочинів, що вчиняються у сфері економічної діяльності, особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики є важливою категорією для визначення можливого кола співучасників, їх ставлення до предмета посягання, зв'язків з іншими організаціями. Важливе значення має інформація про службове становище особи злочинця, його навички, вміння організувати вчинення й приховування злочину. Необхідно зауважити, що привласнення майна різних форм власності організовується службовими особами, які мають доступ до матеріальних цінностей на різних етапах виробничого процесу.

Місце, обстановка та час вчинення злочину зумовляються специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації та мають тісний зв'язок зі способом вчинення злочину. Розглядаючи такий елемент криміналістичної характеристики, як *місце злочину*, слід акцентувати увагу на важливості розуміння особливостей виробництва та документообігу на підприємстві, де вчинено злочин. У багатьох випадках у слідчих виникає потреба в ході розслідування вивчати технологію виробництва, особливості управлінського або бухгалтерського апарату, взаємовідносини працівників та організацію охорони товарно-матеріальних цінностей. Місце злочину перебуває в прямому зв'язку зі способом вчинення злочину й дозволяє виявити велику кількість інформації, що сприяє розслідуванню злочину.

Обстановку вчинення злочинів можна визначити як сукупність ознак, що характеризують виробничі процеси, організацію виробництва, відносини посадових і матеріально-відповідальних осіб, систему обліку, звітності та контролю, що створює певне уявлення про справжні та можливі дії злочинців.

У науці криміналістиці існує два підходи до розуміння обстановки злочину. У вузькому сенсі це обстановка місця події (злочину), що виступає як сукупність об'єктів матеріального світу, яка відображає інформацію про скоєний злочин. У широкому – обстановка злочину розглядається як більш масштабна категорія, що аналізується на більш глибокому рівні й охоплює не лише об'єкти матеріального світу. Її не слід розглядати статично, оскільки вона може змінюватись,

іноді дуже стрімко, і безпосередньо слугувати своєрідною передумовою, що певною мірою формує й направляє розвиток злочину або ускладнює його реалізацію.

Матеріально-фізична природа елементів обстановки злочину проявляється у вигляді місцезнаходження об'єктів. До них належать природні об'єкти та продукти людської діяльності (споруди, житло, приміщення), явища та об'єкти у сфері споживання (побут, проведення дозвілля та соціальна інфраструктура), виробничі (комплекси, об'єкти, агрегати, обладнання). Зокрема, до обстановки, крім матеріальних умов, належить також і поведінка прямих та непрямих учасників злочину.

Серед елементів криміналістичної характеристики певне значення належить і *часу вчинення злочину*, який розуміється як астрономічний час, а також як період, протягом якого здійснювався злочин. Як правило, злочини у сфері економічної діяльності є триваючими, а тому точне визначення часу початку та закінчення вчинення злочину є важливою умовою для визначення розмірів заподіяної шкоди та правильної кваліфікації вчиненого злочину.

Висновок. Насамкінець слід зазначити, що криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики. Вона утворює систему даних про типові ознаки злочинів. Важливо зауважити, що елементи криміналістичної характеристики злочинів не тільки мають велике теоретичне значення, а й застосовуються в практичній діяльності під час організації розслідування.

Список бібліографічних посилань: 1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юрист, 1997. 480 с. 2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Харьков. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского, 1985. 92 с. 3. Криміналістика: підручник/В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. перероб. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с. 4. Криминалістика: учебник/отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2005. 781 с. 5. Колісниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 38 с. 6. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: Лэкс; Эст, 2002. 76 с. 7. Бахин В. П., Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Методика расследования отдельных видов преступлений/под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Вышш. шк., 2008. С. 27–29. 8. Криминалістика: учеб. для юрид.вузов/под ред. В. А. Образцова. М.: Юрист, 1997. 760 с. 9. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 42 с. 10. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. 1978.

Вып. 69. С. 17–22. **11.** Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методике расследования // Методика расследования преступлений: материалы науч.-практ. конф. (Одесса, ноябрь 1976 г.)/Всесоюз. координац. бюро по проблемам криминалистики. М., 1976. – С. 93–96. **12.** Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпальный В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1986. Вып. 33. С. 5–12. **13.** Гора І. Поняття, спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон і життя*. 2012. № 9. С. 35–38. **14.** Пчолкін В. Д. Криміналістична характеристика розкрадань, що вчиняються на підприємствах кондитерської промисловості. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 152–157. **15.** Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб./В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2010. 960 с. **16.** Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с. **17.** Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 491 с.

Надійшла до редколегії 23.05.2016

Пчёлкин В. Д., Иванцова О. В. Криминалистическая характеристика преступлений, совершаемых в сфере экономической деятельности

Рассмотрен вопрос определения криминалистической характеристики преступлений как научной категории. Проанализированы взгляды учёных касательно понятия криминалистической характеристики и установлены особенности её структурных элементов, которые характерны для преступлений в сфере экономической деятельности.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, преступление, способ посягательства, предмет посягательства, личность преступника, следы преступления, признаки преступления.

Pcholkina V. D., Ivantsova O. V. The criminalistic characteristics of crimes committed in the sphere of economic activity

The issue of the definition of the criminalistic characteristics of crimes as a scientific category has been considered. It is emphasized on the great importance of criminalistic characteristics for successful solution of theoretical and practical problems of investigation procedures of certain types of crimes in the sphere of economic activity.

The views of scientists on the definition of the criminalistic characteristics of crimes have been analyzed. It is established what is common and what is different in these definitions. The understanding concepts of the criminalistic characteristics of crimes have been indicated.

Based on scientific research of criminalists the basic components of the criminalistic characteristics of crimes have been established. The dominant role of method of committing a crime among the main elements of the criminalistic characteristics

of crimes has been emphasized. The attention is focused on methods of committing crimes in the sphere of economic activity. The features of traces of crimes in economic activities as part of the criminalistical characteristics of crime have been revealed. The importance of the subject of a crime as a structural element of the criminalistical characteristics has been proved. The existing scientific positions on the definition of a criminal as the main structural element of the criminalistical characteristics of crimes in economic activity have been outlined. It was shown different criteria classification of a criminal. The features of the place of a crime have been grounded. Two approaches to understanding the situation of a crime have been analyzed. The necessity of accurately determining the time of committing a crime for the purpose of correct classification of a crime and setting loss has been proved.

It was made a conclusion about the importance of the elements of the criminalistical characteristics of crimes both in theory and for actual use in practice.

Keywords: criminalistical characteristics, crime, method of committing, subject of committing, criminal, traces, crime situation.

